

Віталіна ПЕРЕВОЗНЮК

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто фінансові аспекти діяльності місцевого самоврядування та проаналізовано чинники, що перешкоджають проведенню ефективної фінансової політики на місцевому рівні. Запропоновано авторське визначення фінансової політики місцевого самоврядування, принципи її здійснення та механізм реалізації.

Financial aspects of local self-government activity are considered and factors which hinder the leadthrough of effective financial policy at local level are analysed. In the article author suggests definition of financial policy of local self-government, principles of its implementation and mechanism of its realization.

В сучасних умовах поглиблення в Україні демократичних основ суспільного життя важливого значення набуває підвищення ефективності фінансової політики місцевого самоврядування. Адже надання суспільних послуг громадянам з максимальним урахуванням їхніх потреб здійснюється саме на місцевому рівні.

Фінансові аспекти діяльності місцевого самоврядування висвітлювали у працях українські вчені і практики: В. Бодров, С. Буковинський, О. Василик, В. Зайчикова, В. Кравченко, О. Кириленко, І. Луніна, О. Музика, К. Павлюк, Л. Тарангул, С. Юрій та ін. Однак існує необхідність глибшого обґрунтування поняття фінансової політики, хоча окремі напрямки її реалізації ґрунтовно досліджені у вітчизняній науковій літературі.

Так, заслуговує на увагу позиція С. І. Юрія, який вважає, що фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування було і залишається найболючішою проблемою регіональної влади. Крім того, варто зазначити, що вченим досить ґрунтовно висвітлено напрямки зміцнення доходів місцевих бюджетів [14, 6–14], які слід взяти

до уваги при розробці механізму фінансової політики на місцевому рівні.

Слушною є позиція О. П. Кириленко, яка наголошує, що для ефективного виконання органами місцевого самоврядування своїх завдань і функцій необхідно забезпечити належний рівень фінансової незалежності, головною ознакою якої є володіння та самостійне розпорядження фінансовими ресурсами [4, 324]. Повністю погоджуючись із такими переконаннями, вважаємо, що для вироблення і реалізації ефективної фінансової політики місцевого самоврядування необхідно забезпечити відповідний рівень фінансової незалежності місцевих органів влади.

Заслуговують на увагу погляди В. І. Кравченка, який вважає, що головним елементом фінансів місцевих органів влади є видатки, які є лише поточним відображенням завдань і функцій місцевих властей та причиною утворення їх доходів [6, 44–45]. Однак вважаємо таку позицію вченого дещо дискусійною, оскільки можливість здійснення видатків прямо пропорційно залежить від обсягу наявних доходів. Водночас погоджуємося з твердженням автора щодо необхідності забезпечення фінансової автономії місцевої

влади, головним критерієм якої є наявність у неї прав прийняття рішень у сфері власних фінансів [6, 90–91]. Такої ж думки дотримується Л. Л. Ігоніна. Вона вважає, що самостійність місцевих органів влади може бути обмежена лише в тому випадку, коли вона буде суперечити національній чи регіональній політиці [3, 15].

Ґрунтовними є переконання І. О. Луїної щодо дотримання принципу інституціональної симетрії при наданні громадянам суспільних благ, суть якого полягає у тому, що податки виконують функцію цін на суспільні блага. З метою забезпечення зазначеного вона пропонує проведення адміністративно-територіальної реформи [5, 356; 395]. Схожу позицію відстоює Л. І. Проніна, наголошуючи на необхідності реформування бюджетного устрою Росії, з метою проведення уповноважених органів самостійної бюджетно-податкової політики як на регіональному, так і місцевому рівнях [8, 10]. Вважаємо, що здійснення фінансової політики органами місцевого самоврядування з урахуванням принципу інституціональної симетрії та в умовах реформування адміністративно-територіального устрою дозволить органам місцевого самоврядування максимально враховувати інтереси місцевих жителів.

Заслугує на увагу пропозиція Л. Л. Тарангул щодо зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування, насамперед, шляхом реорганізації системи місцевого оподаткування [9, 239]. На нашу думку, для зміцнення фінансової бази адміністративно-територіальних одиниць недостатньо реформувати систему місцевих податків і зборів. Потрібно комплексно і зважено підходити до розроблення дієвої фінансової політики, враховуючи можливості підвищення ефективності усіх її складових, передусім видаткової.

Досить слушним є зауваження В. В. Зайчикової щодо відсутності стимулів до формування ефективної фінансової політики держави й органів місцевого самоврядування [2, 31]. Частково погоджуючись з такою думкою, варто зазначити, що це лише один

із факторів зовнішнього впливу на діяльність органів місцевого самоврядування у сфері власних фінансів. Насправді таких факторів є багато і на них ми зупинимось пізніше.

Отже, у вітчизняній фінансовій літературі глибоко обґрунтовано окремі напрямки реалізації фінансової політики місцевого самоврядування, але при цьому вчені не акцентують увагу на сутності такого явища, як “фінансова політика місцевого самоврядування”.

Метою статті є розроблення теоретичних основ фінансової політики на місцевому рівні та механізму її реалізації.

Для обґрунтування фінансової політики місцевого самоврядування, зупинимось спочатку на тлумаченні сутності фінансової політики загалом.

Так, А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко дають наступне визначення фінансової політики: фінансова політика – система заходів (законів, адміністративних рішень) у сфері фінансів з метою цілеспрямованого впливу держави на розвиток фінансово-кредитної системи та національної економіки загалом. Головним завданням фінансової політики є пошук оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів з метою стимулювання матеріального виробництва та соціального захисту населення [12, 353].

Колектив авторів П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко та ін. на чолі з О. Д. Василюком під фінансовою політикою розуміють сукупність заходів держави з організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку країни [10, 113].

В. М. Опарін дає таке визначення фінансової політики: фінансова політика – це комплекс дій і заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій та повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання та фінансових інституцій, громадян і безпосередньо держави з метою вирішення певних завдань і досягнення поставлених цілей [11, 47].

В підручнику “Финансово-экономические проблемы муниципальных образований”,

присвяченому 200-річчю Міністерства фінансів Російської Федерації, знаходимо таке визначення фінансової політики місцевого самоврядування – це цілеспрямована, науково обґрунтована діяльність місцевих органів влади з приводу створення на основі ефективного використання соціально-економічного потенціалу території фінансової бази, достатньої для вирішення проблем соціального та економічного розвитку місцевого самоврядування, раціонального використання власних і залучених фінансових ресурсів в інтересах місцевих жителів [13, 16].

Відповідно до наведених вище визначень можна зробити висновок: автори солідарні у своїх поглядах щодо сутності фінансової політики, розуміючи під цим терміном систему заходів, методів, комплексу дій у сфері фінансів з метою досягнення певних цілей.

На нашу думку, фінансова політика місцевого самоврядування – це самостійна цілеспрямована діяльність органів місцевого самоврядування щодо формування та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення добробуту місцевого населення, задоволення потреб та інтересів територіальних спільнот і соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Однак на сучасному етапі розвитку нашої держави діє чимало чинників, що перешкоджають проведенню ефективної фінансової політики на місцевому рівні. Насамперед, таким чинником є недосконалість адміністративно-територіального устрою України. Результатом цього є наявність великої кількості несамодостатніх територіальних громад. Адже багато малих сільських рад не мають ні достатнього обсягу фінансових ресурсів, ні компетентних кадрів для того, щоб проводити ефективну фінансову політику.

Наступним чинником обмежувального характеру є невідповідність реального обсягу фінансових ресурсів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів потребам фінансування делегованих державою повноважень. Адже часто-густо органам місцевого самоврядування доводиться

фінансувати такі повноваження за рахунок власних джерел. Водночас не вистачає коштів на здійснення капітальних видатків місцевого значення.

Насторожує факт низької фіскальної ролі місцевих податків і зборів у податкових надходженнях місцевих бюджетів. Відтак, наступним обмежуючим чинником є законодавчо обмежений перелік місцевих податків і зборів та відсутність об'єктів оподаткування по деяких з них на багатьох територіях.

Ще одним обмежуючим чинником є недосконалість вітчизняної трансфертної політики. Часто її роль зводиться до суто перерозподільчих процесів, наслідками яких є формування споживацьких настроїв у регіонів-одержувачів фінансової допомоги та відсутність стимулів до нарощення темпів економічного розвитку. В результаті цього органи місцевого самоврядування не зацікавлені у розширенні фінансової бази.

Ще одним важливим фактором, що обмежує проведення органами місцевого самоврядування ефективної фінансової політики, є заборона здійснення запозичень усіма органами місцевого самоврядування, крім міських рад. Крім того сучасна законодавча база місцевих запозичень не сприяє ефективному функціонуванню даного сегмента фінансового ринку: надто жорстка процедура погодження місцевих позик у Міністерстві фінансів України, відсутня чітка процедура дефолтів та ін.

Значною проблемою нашого суспільства і наступним чинником, що негативно впливає на ефективність фінансової політики, є необізнаність громадян із законодавством та недовіра до влади. Наслідками такої ситуації є відсутність систем самоорганізації населення (а відтак – відсутність громадського контролю), що призводить до низької прозорості дій місцевої влади та сприяє розвитку корупції.

Отже, враховуючи вищесказане, можна виокремити дві основні групи чинників:

1) екзогенні:

– недосконалість територіального устрою України, у результаті чого чимало те-

риторіальних громад є несамодостатніми;

- позбавленість органів місцевого самоврядування самостійності в питаннях реалізації власної фінансової політики;
- невідповідність реального обсягу фінансових ресурсів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, потребам фінансування делегованих державою повноважень;
- законодавчо обмежений перелік місцевих податків і зборів та відсутність об'єктів оподаткування по деяких з них на багатьох територіях;
- необхідність дотримання жорстких, централізовано встановлених єдиних загальнодержавних норм при здійсненні видатків;
- заборона здійснення запозичень усіма органами місцевого самоврядування, крім міських рад;
- висока залежність місцевих бюджетів від трансфертів, особливо дотацій вирівнювання;
- неврегульованість нормативно-правовими актами питань проведення громадських слухань і застосування інших форм залучення громадян до розроблення та реалізації місцевої фінансової політики та ін.

2) ендогенні:

- недостатність зусиль органів місцевого самоврядування щодо розвитку фінансової бази на місцях;
- низька прозорість діяльності місцевих органів влади, незацікавленість у залученні громадян до вирішення проблем територіальної громади;
- необізнаність громадян із законодавством, пасивне ставлення до місцевих справ та недовіра до місцевої влади;
- недостатня кваліфікація кадрів в органах місцевого самоврядування;
- нерозвиненість системи органів самоорганізації населення.

З метою послаблення впливу вищезазначених факторів і формування ефективного механізму фінансової політики місцевого самоврядування пропонуємо:

- провести децентралізацію міжбюджетних відносин;
- забезпечити фінансову незалежність місцевого самоврядування;
- забезпечити використання власних коштів місцевого самоврядування відповідно до потреб громадян;
- посилити стимулюючу роль міжбюджетних трансфертів для активізації зусиль органів місцевого самоврядування, спрямованих на розширення власної дохідної бази;
- забезпечити обов'язковість проведення громадських слухань.

На нашу думку, послаблення впливу всіх вищезазначених чинників обмежувального характеру сприятиме проведенню органами місцевого самоврядування ефективної фінансової політики, підвищенню добробуту громадян, більшої довіри до місцевих органів влади й економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Крім цього, вважаємо за потрібне детальніше зупинитись на таких процесах, як фіскальна децентралізація та фінансова незалежність, що співвідносяться як одиничне і ціле, а повне втілення їх в практичній діяльності сприятиме зміцненню фінансових основ місцевого самоврядування та забезпечення самостійності місцевої влади.

Фіскальна децентралізація – це розширення прав місцевих органів влади у сфері проведення фіскальної політики; самостійного управління фінансовими ресурсами з урахуванням потреб територіальних спільнот та особливостей розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Результатом проведення такої децентралізації є посилення фінансової незалежності місцевих органів влади. Так, К. В. Павлюк, яка під фінансовою незалежністю розуміє, насамперед, економічний простір для його діяльності у межах певної території на принципах економічної ефективності й економічної доцільності. Пріоритетною умовою при цьому повинна бути сукупність територіальних інтересів, що відображають особливості економічних і соціальних умов регіону. У зв'язку

з цим важливим є забезпечення складання балансу фінансових ресурсів і витрат регіону, який був би своєрідною інформаційною базою для аналізу виробничої та фінансової діяльності народного господарства регіону. Основне його завдання полягає в тому, щоб відобразити увесь обсяг фінансових ресурсів, які створюються і використовуються на відповідній території в усіх секторах економіки [7, 36–44]. Частково погоджуючись з такою позицією, вважаємо, що потрібно забезпечити складання балансу фінансових ресурсів територій на усіх рівнях місцевого самоврядування. Така практика забезпечила б прозорість дій місцевих органів влади. Варто зазначити, що складання консолідованого балансу передбачено в Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” [1], але, на жаль, ця норма не виконується в практичній діяльності. Поряд з цим, на нашу думку, складання такого балансу – це лише одна з передумов забезпечення фінансової незалежності місцевого самоврядування.

Крім того, для формування дієвого механізму фінансової політики місцевого самоврядування мають бути сформовані стратегічні і тактичні цілі. На нашу думку, формування фінансової стратегії передбачає здійснення наступних кроків:

- ухвалення прогнозно-аналітичних документів, в яких мають бути чітко визначені стратегічні цілі і завдання місцевого самоврядування щодо формування та використання фінансових ресурсів для вирішення соціально-економічних проблем адміністративно-територіальних одиниць, з урахуванням потреб та інтересів місцевих жителів, наприклад, концепції розвитку території на 3–5 років або триваліший період;
- визначення пріоритетних напрямків зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування;
- ухвалення довгострокових інвестиційних проектів з метою економічного розвитку території.

Фінансова тактика має передбачати застосування спрямованих на досягнен-

ня стратегічних цілей конкретних заходів та способів вирішення поточних проблем з метою зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування та ефективного її використання. На нашу думку, напрямками реалізації фінансової тактики є наступні:

- визначення короткотермінових цілей фінансової політики місцевого самоврядування та оцінка їх досяжності за наявного обсягу ресурсів і особливостей території;
- пошук додаткових власних доходів, на формування яких органи місцевого самоврядування мають змогу впливати своїми діями та рішеннями;
- заохочення підприємств до створення нових робочих місць і розширення виробництва;
- підвищення ефективності адміністрування місцевих податків і зборів;
- чітке визначення напрямків використання коштів на фінансування власних повноважень;
- залучення позикових коштів з метою розвитку інфраструктури адміністративно-територіальних одиниць;
- аналіз фінансової діяльності місцевого самоврядування, виявлення прорахунків, що призвели до втрат місцевих бюджетів та способів їх уникнення в майбутньому;
- організація підготовки висококваліфікованих працівників для роботи в органах місцевого самоврядування;
- проведення громадських слухань з метою повнішого урахування інтересів місцевих жителів.

Перелік заходів фінансової стратегії і тактики місцевого самоврядування не є вичерпним і може бути доповнений, враховуючи межі досліджуваної проблематики. Крім того, для проведення ефективної фінансової політики необхідне досконале законодавче підґрунтя. З цією метою слід модернізувати вітчизняне законодавство з урахуванням зарубіжного досвіду та наявних проблем функціонування місцевого самоврядування, що потребують нагального вирішення. Тобто, потрібно прийняти Податковий кодекс, За-

кон України “Про місцеві податки і збори”, а також привести у відповідність нормативно-правові акти, що регламентують діяльність місцевого самоврядування з положеннями Бюджетного кодексу.

Крім цього, відмітимо наступні завдання фінансової політики місцевого самоврядування:

- виявлення проблем, що потребують першочергового вирішення;
- систематизація цілей, що забезпечують зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування;
- розробка комплексу заходів для створення потрібного обсягу фінансових ресурсів, достатнього для виконання органами місцевого самоврядування покладених на них завдань і функцій;
- формування стратегічних програм забезпечення соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць;
- вибір і обґрунтування інструментів реалізації фінансової політики місцевого самоврядування в межах обраних цілей (наприклад, визначення конкретних напрямків інвестування коштів бюджету розвитку);
- чітке розмежування міжрівневих фінансових повноважень;
- посилення громадського контролю за ефективним використанням фінансових ресурсів, оскільки надання дуже широких прав органам місцевого самоврядування

може призвести і до можливих негативних наслідків (марнотратного використання коштів, можливих проявів корупційних діянь тощо).

Науково обґрунтована фінансова політика місцевого самоврядування повинна здійснюватися на основі наступних принципів (рис. 1.).

Відповідно до того, що фінансова політика насамперед орієнтована на досягнення конкретних цілей, поставлених перед органами місцевого самоврядування з метою ефективного управління фінансами, варто відзначити цілеспрямованість фінансової політики. Цей принцип лежить в основі як стратегічних, так і тактичних заходів з приводу зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування та використання коштів на чітко визначені цілі для досягнення поставленої мети.

На нашу думку, з одного боку, фінансова політика на місцевому рівні повинна враховувати пріоритети національного розвитку, а з іншого – бути складовою загальнодержавної фінансової політики. Тому наступним принципом є системно-інтеграційний, який повинен забезпечити входження фінансової політики місцевого самоврядування у загальнодержавну та їх єдність з метою підвищення економічного розвитку України загалом та забезпечення добробуту громадян. Цей принцип можна реалізувати лише за умови проведення фінансової децентралізації та реформи адміністративно-територіального устрою.

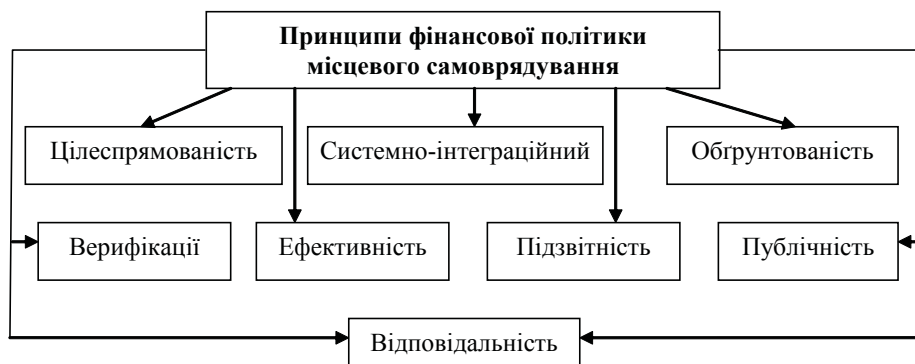

Рис. 1. Принципи фінансової політики органів місцевого самоврядування

При формуванні цілей фінансової політики органи місцевого самоврядування повинні розробити конкретний механізм їх реалізації на основі реальних фінансових показників. Тобто, важливим є принцип обґрунтованості, за допомогою якого поставлені цілі не беруться до уваги, якщо в практичній діяльності вони є недосяжними за наявного і потенційного обсягу фінансових ресурсів.

Обов'язковим є дотримання принципу верифікації, сутність якого полягає у тому, що науково обґрунтовані цілі фінансової політики мають підтверджуватися на практиці, що є свідченням їх досяжності.

За допомогою принципу ефективності можна прогнозувати майбутній фінансовий результат та оцінити діяльність місцевого самоврядування в напрямку ефективного використання коштів. Результатом виконання є досягнення усіх цілей місцевого самоврядування в ході проведення фінансової політики.

Розширення прав органів місцевого самоврядування у сфері проведення власної фінансової політики може призвести і до негативних наслідків, зокрема зловживання такими правами та марнотратним використанням коштів. З метою уникнення такої ситуації необхідно, щоб органи місцевого самоврядування дотримувались відповідальності у ході виконання своїх завдань і функцій. Тобто в системі принципів фінансової політики має місце принцип відповідальності місцевих органів влади за свої дії.

Крім того, потрібно активізувати процедуру громадських слухань, для повнішого урахування інтересів місцевих жителів, налагодження сприятливих психологічних зв'язків між громадянами та органами, що вони обирають, а також для донесення до громадськості результатів діяльності місцевого самоврядування. Перелічені заходи лежать в основі принципу підзвітності місцевих органів влади громаді.

Наступним є принцип публічності, суть якого полягає в тому, що напрямки та результати діяльності місцевого самоврядування

повинні ширше висвітлювались у засобах масової інформації з метою регулярного інформування громадян про використання їх коштів. Це, в свою чергу, сприятиме обізнаності місцевих жителів у фінансових справах та більшої їх зацікавленості у досягненні цілей фінансової політики місцевого самоврядування.

Враховуючи все вищесказане, сформуємо механізм реалізації фінансової політики місцевого самоврядування (рис. 2.).

Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до таких висновків та узагальнень.

По-перше, незважаючи на те, що у вітчизняній фінансовій літературі нема єдиного визначення "фінансова політика місцевого самоврядування", окремі напрямки її реалізації глибоко досліджені видатними науковцями і практиками.

По-друге, на здійснення фінансової політики місцевого самоврядування діє низка негативних чинників, вплив яких необхідно послабити з метою досягнення ефективності дій місцевих органів влади у сфері фінансів.

По-третє: проведення фінансової політики з максимальним урахуванням інтересів місцевих жителів вимагає розробки механізму її реалізації, що охоплює стратегію і тактику, принципи і відповідну законодавчу базу.

Крім цього, вважаємо, що досягнення ефективності фінансової політики на місцевому рівні можливе за рахунок здійснення наступних змін:

- надання органам місцевого самоврядування широким прав у сфері проведення власної фінансової політики, зокрема: як податкової (наприклад, право встановлювати ставки податків за користування місцевими благами), так і видаткової (право використовувати мобілізовані власними силами фінансові ресурси на власний розсуд);

- мобілізації зусиль місцевого самоврядування з метою проведення ефективної фінансової політики місцевого самоврядування (створення власного виробництва, залучення нових платників, формування належного кадрового та організаційного потен-

ціалу, активізації інвестиційної діяльності на місцях та розвитку підприємництва тощо);

- удосконалення системи бюджетного фінансування на місцевому рівні. З цією метою потрібно скасувати делеговані повноваження, закріпити за місцевим самоврядуванням конкретні видаткові зобов'язання. При цьому дуже важливо, щоб такі повноваження знайшли своє відображення у реальних можливостях місцевого самоврядування збирати кошти на своїй території та витратити їх на власний розсуд;

- удосконалення стану нормативної бази та створення нової методології для формування показників бюджету з метою уникнення суб'єктивізму при перерозподілі бюджетних коштів та посилення самостійності місцевого самоврядування;

- удосконалення механізму надання трансфертів з урахуванням потенційних можливостей територій-одержувачів фінансової допомоги та на основі нормативів видатків на соціальні програми;

- проведення адміністративно-територіальної реформи, завданнями якої є: укрупнення адміністративно-територіальних одиниць з метою ефективного фінансування суспільних благ і послуг; повніше урахування потреб громадян; створення моделі територіального устрою європейського зразка;

- здійснення фінансової децентралізації, що, на нашу думку, є запорукою ефективного функціонування бюджетної системи загалом, оскільки передбачає розширення прав місцевого самоврядування у сфері проведення власної фінансової політики;

- помірне реформування публічності через удосконалення системи громадського контролю з боку виборців, що є дуже актуальним в умовах демократії. Це можливо здійснити шляхом створення інститутів громадянського суспільства чи забезпечення ширшого інформування громадян через підвищення прозорості звітності. Звітність повинна бути доступною кожному пересічно-

му громадянину через мережу Інтернет, чи додатково надану сторінку для фінансової звітності у місцевій пресі. У цьому контексті також пропонуємо складання органами місцевого самоврядування балансу фінансових ресурсів і витрат.

Виконання вищеперелічених заходів сприятиме економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць та держави, а також підвищенню добробуту громадян, що, в свою чергу, є результатами проведення ефективної фінансової політики на місцевому рівні.

Література

1. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>. – Назва з екрану.
2. Зайчикова В. В. Фінансова регіональна політика держави // *Фінанси України*. – 2005. – № 6. – С. 29–35.
3. Игонина Л. Л. Принципы организации муниципальных финансов // *Финансы*. – 2003. – № 8. – С. 15–19.
4. Кириленко О. П. *Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика): Монографія*. – К.: НІОС, 2000. – 384 с.
5. Луніна І. О. *Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: Монографія*. – К.: Наукова думка, 2006. – 432 с.
6. *Місцеві фінанси України: Навч. посібник* / В. І. Кравченко. – К.: Знання, 1999. – 487 с.
7. Павлюк К. В. *Концептуальні основи місцевого самоврядування* // *Фінанси України*. – 1997. – № 7. – С. 36–44.
8. Пронина Л. И. *Местное самоуправление и межбюджетные отношения* // *Финансы*. – 2003. – № 8. – С. 10–14.
9. Тарангул Л. Л. *Оподаткування та регіональний розвиток (теорія і практика): Монографія*. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2003. – 286 с.
10. *Теорія фінансів: Навч. посібник* / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко та ін.; За ред. О. Д. Василика. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
11. *Фінанси (загальна теорія): Навч. посібник*. – 4-те вид., без змін / В. М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2007. – 240 с.
12. *Фінансовий словник*. – 2-ге вид., випр. та доп. / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – Львів: Центр Європи, 1997. – 576 с.
13. *Финансово-экономические проблемы муниципальных образований* / Под ред. Н. Г. Сычева, К. И. Таксира. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 704 с.
14. Юрій С. І. *Фінансова парадигма місцевого самоврядування* // *Світ фінансів*. – 2004. – № 3. – С. 6–14.